

УДК [343.98:343.37](477)

В. Д. ПЧОЛКІН,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗКРАДАНОЇ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КОНДИТЕРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розглянуто криміналістичну характеристику розкрадань, її структурні елементи, а також ознаки злочинів, що характерні для підприємств кондитерської промисловості.

Кондитерська промисловість країни виробляє величезну кількість різних видів харчових виробів. Їх випуск здійснюється кондитерськими фабриками, хлібокомбінатами й іншими підприємствами. Кондитерська промисловість відрізняється від інших галузей структурою виробництва, використанням різних видів сировинних компонентів, технологією, різноманітністю асортименту готової продукції та пакувальних засобів. Для виготовлення кондитерських виробів використовуються різні компоненти сировини: цукор, патока, борошно, горіхи, какао-боби, яйця, плодово-ягідні напівфабрикати, олія, спирт, коньяк, різні харчові есенції тощо. Специфіка використання сировини й особливості технології виробництва кондитерської продукції дозволяють виділити такі її підкласи: *фруктово-ягідні, борошняні, карамельні та шоколадні вироби й какао-продукти* [1, с. 125].

До *фруктово-ягідних* відносять вироби, які випускають кондитерські фабрики (мармелад, пастильні вироби – зефір, пастила заварна) і плодоконсервні підприємства (джем, повидло, желе плодово-ягідне, цукати).

Асортимент *борошняних* кондитерських виробів групується за кількома ознаками. Залежно від набору сировини і особливостей технологічного процесу виділяють печиво, крекери, галети, пряники, вафлі, тістечка, торти, кекси, рулети, ромові баби. Важливими ознаками поділу також є розмір (дрібні, середні та великі), умови реалізації (штучні, вагові, фасовані за окремими видами або в наборах), спосіб оформлення (з оздобленням і без оздоблення поверхні).

До категорії основних, що виробляються кондитерською промисловістю, належать *кармелельні та шоколадні вироби* із вмістом 40 % какао-продуктів. *Кармелель* – це цукристий виріб, що складається з кармелельної маси і начинки або без неї. Серед кармелельних велику

групу кондитерських виробів становлять цукерки. Їх виробництво має свої особливості і здійснюється на відповідних технологічних лініях. Спільними операціями технологічної схеми виробництва цукерок є: приготування цукеркових мас; формування корпусів; оброблення їх поверхні; загортання; фасування; пакування.

Основною сировиною для виробництва *шоколаду та шоколадних виробів* є какао-боби. *Шоколад* – це кондитерський виріб, що складається з шоколадної маси, начинки або без неї, сформований у вигляді плиток, батонів або фігур різних обрисів. Шоколадну масу готують із какао тертого, цукрової пудри, какао-масла з додаванням ароматизаторів. Багато видів шоколадної маси включають речовини, що поліпшують органолептичні властивості, склад і харчову цінність шоколаду: горіхи смажені терті і подрібнені, молоко і вершки сухі, фосфатиди, глюкозу, коньяк, лікер тощо.

Компоненти сировини й асортимент виробів, що випускаються, багато в чому визначають і способи розкрадань, що можуть вчинятися на різних етапах виробництва. Специфіка поставки сировини, виготовлення й реалізації продукції дозволяє окремим працівникам використовувати з корисливою метою недоліки, що наявні в технології виробничого процесу та в системі документального обліку.

Успіх у розслідуванні злочинів у багатьох випадках визначається умінням слідчого проникнути не тільки у кримінально-правову, а й у криміналістичну його сутність. Для цього слідчий повинен уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію про вчинені злочини. Інформаційною базою, набором відомостей про даний вид злочинів є криміналістична характеристика злочинів, яка являє собою систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує

побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину. Вона сприяє: розробленню окремих методик; побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; визначенню напрямку розслідування конкретного злочину [2, с. 182].

Вчення про криміналістичну характеристику злочинів привертало увагу багатьох науковців, серед яких відомі вчені-криміналісти Р. С. Белкін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. Ю. Шепітько, Н. П. Яблоков [3; 4; 5, с. 60–64; 6, с. 274; 7, с. 125] тощо. На їх думку, основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: предмет посягання, способи розкрадання, особу злочинця, обстановку злочину, час учинення злочину, типові сліди та ознаки злочину.

Метою нашої роботи є дослідження елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються на підприємствах кондитерської промисловості, оскільки їх особливості обумовлені специфікою технології виробництва та бухгалтерського обліку. Вилученню і реалізації чужого майна передують дії зі створення резервів для розкрадання. Дії службових та матеріально відповідальних осіб можуть бути пов'язані з ухиленням від сплати податків, фактами корупції та хабарництва.

Предметом злочинного посягання в кондитерській промисловості є майно, що перебуває в правомірному володінні або віданні винного. Найчастіше часто це готова продукція (цукерки, торти, шоколад, печиво тощо), сировина (спирт, коньяк, масло, яйця, спиртові есенції тощо), напівфабрикати (горіхи, шоколадна глазур), грошові кошти тощо. Предмет посягання дає певне уявлення про особистість злочинця, його участь у виробництві (виготовлення продукції, реалізація, заповнення звітної документації). Предмет посягання може вказувати на знання злочинцем специфіки виробництва, особливостей обліку й звітності, зв'язків між виробничими підприємствами й установами, що реалізують виготовлену продукцію. Відомості про предмет посягання дозволяють відстежити злочинні зв'язки, можливу субординацію і розподіл ролей у злочинній групі, а також орієнтують на можливе коло свідків, що володіють інформацією, важливою для швидкого й ефективного розслідування розкрадань. Необхідно відзначити і ту обставину, що розкрадання майна різних форм власності здійснюють службові особи, що організують, як

правило, злочинні групи з числа осіб, що мають доступ до матеріальних цінностей на всіх етапах виробничого процесу (постачання сировини, виготовлення продукції та її збут).

Спосіб розкрадання в кондитерській промисловості – це система дій зі створення умов для розкрадання, виготовлення резервів сировини та готової продукції, їх вилучення та використання на свою користь або користь інших осіб, а також дій із приховування злочину. Способи вчинення розкрадань на підприємствах кондитерської промисловості обумовлені особливостями технології та бухгалтерського обліку на різних стадіях виробничого процесу.

У структурі способу вчинення розкрадань доцільно виділити наступні елементи: створення неврахованих надлишків; їх вилучення і приховування злочинних дій; збут викрадених цінностей. Кожен із цих елементів характеризується сукупністю специфічних прийомів, які є різноманітними і мають багато нюансів. Разом із тим, серед цих способів можна виділити найбільш типові і згрупувати їх за стадіями технологічного циклу, що характерні для підприємств кондитерської промисловості.

Виробництво кондитерської продукції складається з наступних етапів: 1) постачання (заготівля) сировини та її зберігання; 2) виробництво напівфабрикатів і готової продукції; 3) передача готової продукції для реалізації. Специфіка кожного з названих етапів визначає способи розкрадання сировини й готової продукції. Реалізація кожного з цих способів стає можливою, як правило, за участю матеріально відповідальних осіб на всіх етапах виробничого процесу. При цьому способи розкрадань на різних етапах можуть бути взаємозалежними.

Так, *на етапі постачання (заготівлі) та збереження сировини* найбільш типовими є наступні способи:

– заниження кількісних та якісних показників сировини при її одержанні, що сприяє створенню надлишків з метою їх привласнення. У таких компонентах сировини, як патока, молоко, спирт, коньяк, харчові есенції, розкрадачі занижують вміст сухих речовин, жирність, міцність, концентрацію;

– списання сировини на псування в кількості, що перевищує фактичну, в тому числі й понад норми природного збитку (наприклад утрушування, втрати при складанні), а також складання підроблених документів про втрати, яких насправді не було (псування сировини внаслідок аварій, пожеж, проникнення вологи, ушкодження тари, крадіжок тощо);

– неофіційне придбання низькосортної сировини з метою використання її в процесі виробництва неврахованої кондитерської продукції або підміни нею сировини, що має більш високу вартість;

– оформлення безтоварних документів на отримання сировини підприємством у змові з постачальниками з метою покриття надлишків цієї сировини, створених за рахунок недовкладення в процесі виробництва;

– привласнення й наступна передача сировини для реалізації торгуючим організаціям у процесі транспортування її на підприємство.

Під час збереження сировини найбільш типовими способами вчинення розкрадань можуть бути:

– передача сировини зі складу до цехів у кількостях, менших, ніж зазначено в документах (це стосується таких видів сировини, як спирт, олія, горіх, шоколадна глазур тощо). При цьому можливі випадки заміни дорогої сировини дешевою без відображення цього в документах;

– внесення виправлень до облікових документів, що відображають одержання сировини зі складів (у лабораторних журналах, картках і книгах комірників, товарно-транспортних накладних);

– оформлення безтоварних накладних із метою приховування надлишків сировини, створених на виробництві;

– створення надлишків за рахунок фальсифікації сировини (розведення спирту, есенції, молока, вершків), штучного завищення вологості окремих продуктів (цукор, борошно, горіх).

Способами створення неврахованих надлишків на етапі виробництва готової продукції з метою наступного розкрадання є:

– недовкладення окремих дорогих компонентів або заміна їх дешевшими;

– завищення вологості у процесі виготовлення продукції;

– випуск продукції, яка не відповідає нормам держстандартів та її оприбуткування за нормами, що передбачені рецептурою, а не за фактичним виходом;

– випуск продукції із зменшенням ваги при виготовленні штучних виробів (хлібобулочні вироби, плитки шоколаду, торти тощо);

– приховування економії, що утворилася в результаті поліпшення роботи устаткування.

Способами створення неврахованих надлишків продукції з метою наступного вчинення розкрадання на етапі реалізації є:

а) способи, що використовуються на етапі передачі готової продукції з цехів на склад;

б) способи, що використовуються при вивезенні готової продукції з території підприємства.

У першому випадку ними є: передача неврахованої готової продукції на склад без документів або за документами, які згодом можуть бути знищені; за документами, які відображають меншу кількість (шляхом внесення підроблених записів); неправильні дані про вагу продукції та її асортимент. У другому випадку при вивозі готової продукції розкрадання вчиняються шляхом: вивозу створених на виробництві надлишків разом з офіційно оформленою продукцією; складання фіктивних документів на відпуск продукції (зі зменшенням кількості проти фактичної, пересортування товарів); вивезення продукції без документів або за одним документом неодноразово. При цьому особливу увагу необхідно звертати на способи приховування злочинів. Приховування розкрадань у більшості випадків пов'язане з оформленням відповідних документів або внесенням підроблених записів чи, навпаки, ігноруванням складання документів.

Способи приховування розкрадань можуть поділятися на відносно прості та складні залежно від етапу виробництва й осіб розкрадачів. До простих належать: використання приміщень, устаткування, транспорту, створення спеціальних схованок із метою збереження й вивозу викраденої сировини і готової продукції. До складних способів приховування належать: використання особливостей технологічного процесу, документального відображення етапів виробничого циклу, фальсифікація лабораторних аналізів, заниження у звітах фактичного виходу готової кондитерської продукції на виробництві, приховування створених надлишків сировини за рахунок оформлення фіктивних накладних на їх отримання.

Особа розкрадача становить інтерес з погляду визначення можливого кола розкрадачів, їхнього відношення до предмета посягання, зв'язків з іншими організаціями. Важливе значення мають дані, що характеризують особу злочинця, його службове становище, навички, вміння організувати вчинення і приховування злочину, володіння різними способами маскування. Окремі розкрадачі, використовуючи своє службове становище і знання специфіки виробництва, можуть вчинити розкрадання протягом тривалого періоду, маскуючи їх різними способами. Цьому сприяють злочинні зв'язки розкрадачів, які за своїм діапазоном

можуть відноситися до сфер заготівлі, виробництва і реалізації кондитерської продукції. У випадках учинення розкрадань найбільш виразними є злочинні зв'язки серед посадових осіб, залучених до сфери обліку і реалізації продукції. Необхідно відзначити і ту обставину, що розкрадання майна різних форм власності організують посадові особи з числа осіб, що мають доступ до матеріальних цінностей на всіх етапах виробничого процесу (постачання сировини, виготовлення продукції та її збут). Зв'язок між діями таких осіб і наслідками, що настали, може бути встановлений тільки шляхом виявлення дефектів у виконанні функціональних обов'язків конкретної матеріально відповідальної або посадової особи.

Обстановка розкрадання зумовлена специфікою фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації і перебуває у прямому зв'язку зі способом та місцем вчинення злочину. Інформація про обстановку вчинення розкрадання сприяє виявленню значної кількості даних, що дозволяють розкрити злочин. До обстановки вчинення розкрадання належать: неналежний контроль за збереженням сировини та готової продукції; прогалини в бухгалтерському обліку і звітності; можливості неконтрольованої зміни технологічного процесу; неналежний рівень контролю за якістю продукції та її збереженням тощо.

Серед елементів криміналістичної характеристики певну роль відіграє і **час учинення злочину**, що розуміють як астрономічний час, а також як період, протягом якого відбувався злочин. Особливе значення даний елемент характеристики має у випадках розкриття розкрадань майна, вчинених службовими особами, тому що такі розкрадання, як правило, тривали в часі і маскуються обліковими документами або операціями, спрямованими на приховання злочинів. Точне визначення часу є необхідною умовою для визначення розмірів заподіяного збитку, правильної кваліфікації вчиненого злочину.

Типові сліди та ознаки злочину у сфері кондитерського виробництва становлять сукупність найбільш типових виявів злочинної діяльності, що знаходять відображення у фінансовій діяльності підприємства, у виробництві та збуті продукції. Відповідно на кожній ділянці типові сліди злочинної діяльності мають свою специфіку. Так, зокрема: а) у *фінансовій діяльності* такі сліди можуть виявлятися в порушеннях обліку і звітності, фальсифікації і підробках документації; б) у *виробничій діяль-*

ності типовими слідами розкрадань є: порушення технологічного процесу, що спричинили одержання надлишків продукції, а також навмисне створення надлишків сировини з метою їх подальшого використання; порушення вимог нормативів під час виробництва лабораторних аналізів готової продукції; в) у *сфері збуту продукції* при розкритті злочинів, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, типовими слідами розкрадання є: наявність неврахованої продукції або її нестачі як у постачальника, так і в одержувача; виявлення безтоварних накладних; невідповідність фактичних даних змісту товарно-транспортних накладних; наявність рекламцій про недоброякісність продукції або її нестачу тощо.

Найбільш типові ознаки розкрадань можна згрупувати за стадіями технологічного циклу, що характерні для підприємств кондитерської промисловості, виділивши при цьому:

– **ознаки, що вказують на наявність злочинних дій матеріально відповідальних осіб під час заготовки сировини та її збереження**: складання підроблених документів на закупівлю сировини; навмисне порушення порядку використання бланків прибутково-видаткових документів суворої звітності; застосування бланків невстановленої форми; наявність значної кількості актів, рекламцій, претензій на адресу постачальників; неділові зв'язки між комірниками і співробітниками відділів збуту, бухгалтерії, представниками постачальників; відсутність у квитанціях і відомостях окремих, обов'язкових для заповнення, реквізитів, наявність у них виправлень і підчищень або розходжень у підписах матеріально-відповідальних осіб, індивідуальних здавачів, а також подібність підписів у різних документах; відсутність належного контролю за оприбуткуванням і обліком сировини, що надходить тощо;

– **ознаки, що свідчать про підготовку або вчинення злочинів під час виробництва продукції**: скарги споживачів на низьку якість продукції; часті виходи з ладу контролюючих приладів (особливо без відмітки у реєстраційних журналах); збільшення кількості продукції, забракованої відділом технічного нагляду; перевитрата допоміжних матеріалів (тари, етикеток тощо); наявність великої кількості рекламцій на продукцію; виявлення неврахованої сировини та готової продукції; невідповідність показників якості виготовленої продукції

встановленим вимогам державних стандартів, технічним умовам; значна розбіжність між показниками виходу готової продукції та обсягом переробленої сировини;

– **ознаки, що вказують на наявність розкрадань при збереженні готової продукції:** виявлення фактів нестач або надлишків; не своєчасне складання документів щодо оприбуткування готової продукції; відпускання продукції без відповідного оформлення видаткових документів або за підробленими товарно-транспортними накладними; невідповідність у документах постачальника і споживача даних про кількість відвантаженої продукції, а також невідповідність між даними оперативного (складського) і бухгалтерського обліків, що відображають ті ж самі господарські операції;

– **ознаки, що вказують на наявність розкрадань під час транспортування та реалізації готової продукції:** вивезення продукції за підробленими документами або без відповідного оформлення; невідповідність даних про кількість перевезеної готової продукції у товарно-транспортних накладних; неповне заповнення окремих реквізитів у транспортних документах; невідповідність фактичної кількості продукції зазначеним у них даним; непогодженість даних про кількість перевезеної продукції у різних взаємозалежних документах (товарно-транспортна накладна і шляховий лист); розбіжності у підписах певних осіб у документах;

– **ознаки розкрадань на стадії реалізації продукції:** скарги споживачів на якість продукції; наявність великої кількості рекламацій на недовантаження продукції; часті факти повернення продукції в експедицію; неповне оприбуткування отриманої у підзвіт продукції, що користується підвищеним попитом тощо [8].

Установлення можливих взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики дозволяє висунути обґрунтовані *версії* щодо події злочину та особистості злочинця. У цьому значенні взаємозв'язок між місцем, способом здійснення і приховання злочину, типовими слідами дає досить чітке уявлення про етап виробничої діяльності, на якому був учинений

злочин, і про коло осіб, причетних до нього. Проблема взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення. Названі взаємозв'язки дозволяють знайти своєрідні закономірності, знання яких є підставою для висування типових, а в окремих випадках – і конкретних слідчих версій у процесі розслідування злочинів.

Узагальнення та аналіз практики дозволяє віднести до типових взаємозв'язків елементів криміналістичної характеристики злочинів економічної спрямованості наступні: місце вчинення – особистість злочинця; предмет посягання – особистість злочинця; спосіб учинення (використання технологічного процесу, збут викраденої сировини або продукції, розкрадання шляхом підробки документів або приховання фактів випуску неврахованої продукції тощо) – коло осіб, причетних до вчинення злочину.

Таким чином, теоретична модель криміналістичної характеристики злочинів виконує методологічну функцію у визначенні її основних структурно-змістових елементів. Проте їх сукупність – не догма, а динамічна єдність, що може бути доповнена або позбавлена деяких елементів залежно від характеру розглянутих конкретних злочинів, їх видів або груп, а також від цілей дослідження. Для розширення інформаційної бази під час розслідування злочинів, учинених на підприємствах кондитерської промисловості, слідчі повинні вивчати: особливості організації виробництва і структури підприємств; порядок обліку сировини і готової продукції; нормативно-технічну документацію, що регламентує виробництво й документообіг; технологічний процес; асортимент продукції, що виробляється; рецептурні довідники із внесеними корективами та особливості відомчого контролю. Це надасть можливість отримати додаткові відомості про злочин і визначити сукупність ознак щодо предмета посягання, способів розкрадання, особи злочинця, типових слідів, часу та обстановки вчинення злочину.

Список використаної літератури

1. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Одіссей, 2010. – 960 с.
2. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Ін Юре, 2011. – 736 с.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1. Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – 408 с.
4. Колесниченко О. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / О. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 92 с.

5. Лук'янчиков Є. Д. Деякі питання побудови характеристик злочинів / Є. Д. Лук'янчиков // Правничий часопис Донецького університету. – 2001. – № 1 (6). – С. 60–64.
6. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-ге вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
7. Криміналістика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2005. – 781 с.
8. Пчолкін В. Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : монографія / В. Д. Пчолкін. – О. : НДРВВ ОІВС НУВС, 2005. – 376 с.

Надійшла до редколегії 16.11.2011

**ПЧЕЛКИН В. Д. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ХИЩЕНИЙ,
СОВЕРШАЕМЫХ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ КОНДИТЕРСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Рассмотрены криминалистическая характеристика хищений, ее структурные элементы, а также признаки преступлений, характерные для кондитерской промышленности.

**PSHOLKIN V. FORENSIC CHARACTERISTIC OF THE EMBEZZLEMENTS
COMMITTED AT THE ENTERPRISES OF THE CONFECTIONERY INDUSTRY**

Forensic characteristic of the embezzlements, its structural parts together with the features of the crimes, intrinsic to the enterprises of the confectionery industry are examined.